

Martin Blok Johansen

Etisk afgørende øjeblikke

– en pragmatisk-dualistisk forskningsetik

Abstract

[Ethically decisive moments – a pragmatic-dualist research ethics]

This article analyses and discusses research-ethical dilemmas, ambivalences and problematic issues. This is done firstly by making a distinction between procedural research ethics and particularistic research ethics. Such a distinction reflects a theoretical construction and generalization – in practice there can be a very close correlation between the two types. Hereafter, the distinction will therefore be used as a jumping-off point for the presentation of a pragmatic-dualist research ethics. The approach is dualist because it draws on the presence of two independent, contrasting understandings, which are essentially different yet equal aspects of good research ethics; and it is pragmatic because this dualism is first and foremost structural and institutional by nature, and designed with an eye to what can realistically and expediently be done in practice. Thus the intention of the article is to both analyze and discuss two different understandings of research ethics and simultaneously qualify a research ethics that draws on both these understandings. At the same time, the intention is to try to visualize a different understanding of research ethics which others can address and elaborate on or qualify but even at this point can be included in an arsenal or catalogue of research-ethical understandings and approaches that can be exploited in research-ethical practice.

Nøgleord

forskningsetik, partikularistisk, procedural, pragmatisk, dualistisk, dilemmaer

Indledende overvejelser

For nogle år siden er der en sag i Norge, der optager mig meget. Sagen handler om en forsker, der gennem en længere periode har udført feltarbejde i et højreekstremistisk miljø, og som nu er fanget i et dilemma om fortrolighed. Forskeren har på et tidspunkt været vidende om, at højreradikale vil angribe det såkaldte Blitz-miljø, der er centrum for Oslos punkere, anarkister og venstresocialister, men af fortrolighedshensyn har hun undladt at anmelde det. Efter hun har formidlet sin forskning i forskellige artikler,¹ skriver folk fra Blitz-miljøet et brev til *Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og huma-*

1 Katrine Fangen, "Fangens dilemma". *Nytt Norsk Tidsskrift*, vol. 15, no. 3 (1998), 257-269; Katrine Fangen, "Right-wing skinheads: Nostalgia and binary oppositions". *Nordic Journal of Youth Research*, vol. 6, no. 3 (1998), 33-49, <https://doi.org/10.1177/110330889800600304>.

Martin Blok Johansen, VIA University College, Danmark
e-mail: blok@via.dk

Studier i Pædagogisk Filosofi | <https://tidsskrift.dk/spf/index> | ISSN nr. 22449140

Årgang 6 | Nr. 2 | 2017 | side 58-72

niora (NESH), hvor de stiller spørgsmålet, om hendes undladelse kan forsvares med denne hensyntagen til forskning og derfra til spørgsmålet, om ikke potentielt tab af menneskeliv bør veje tungere end tillids- og fortrolighedshensyn. NESH henviser i deres svar til §18 i deres retningslinjer: Forskeren har en "rettslig pligt til å avverge særlig alvorlige fremtidige lovbrudd, for eksempel ved anmeldelse til politiet". Det virker jo umiddelbart ligetil. Men hvordan afgør man egentlig, om lovbruddet er alvorligt? Hvor mange gange i løbet af et forskningsprojekt i et højreradikalt miljø kunne eller skulle forskeren have anmeldt potentielle lovbrud til politiet, og hvilke risici vil hun udsætte sig selv for ved at anmelde de personer, hun har lovet fortrolighed? Sådanne spørgsmål optager mig, da jeg læser om sagen.

Måske optager spørgsmålene mig, fordi jeg selv har stået i beslægtede situationer adskillige gange. I disse situationer har jeg draget god nytte af de forskningsetiske retningslinjer, som findes, og som jeg er forpligtet på at overholde. Men samtidig har det ofte været min oplevelse, at sådanne præformulerede og generelle retningslinjer ikke kan stå alene. At de sjældent er tilstrækkelige, fordi det viser sig, at forskningsetiske dilemmaer snarere er et epistemologisk vilkår gennem hele forskningsprocessen, og ikke blot et forhold, der kan reduceres til en indledende eller afsluttende notits om, at de er overholdt. De må tværtimod overvejes og genovervejes, forhandles og genforhandles, gennem hele forskningsprocessen.

I løbet af mine egne projekter kommer jeg således til at savne en forskningsetisk forsvarelig forholden sig, som ikke blot er knyttet til generelle prædefinerede retningslinjer, men som heller ikke hviler på en relativistisk ad hoc-forholden-sig-efter-forgodtbefindende.

På den baggrund konstruerer jeg en tentativ distinktion mellem en *procedural* og en *partikularistisk* forskningsetik. Procedural forskningsetik klassificerer jeg som den form, der følger bestemte på forhånd fastlagte retningslinjer, der typisk er formuleret i standardiserede, kontekstafhængige principper for god forskningsetisk adfærd, mens jeg klassificerer partikularistisk forskningsetik som den form, der foretager en konkret og kontekstafhængig vurdering af de specifikke etiske problemstillinger og dilemmaer, som de viser sig i praksis gennem hele forskningsprocessen. En sådan distinktion er naturligvis udtryk for en teoretisk konstruktion og generalisering – i praksis kan der være en ganske nær sammenhæng mellem dem – og som jeg får de to typer beskrevet og reflekteret i forhold til konkrete projekter, viser det sig hurtigt, at de ikke kan betragtes som kontradiktoriske alternativer, men derimod som to selvstændige og væsensforskellige sider ved god forskningsetisk praksis, der kan berige og understøtte hinanden.²

I denne artikel vil jeg med afsæt i en distinktion mellem *procedural* og *partikularistisk* forskningsetik derfor forsøge at give et bud på, hvordan de kan sammentænkes. Ikke som en addition eller en forsoning, men som en pragmatisk-dualistisk tilgang, der både træk-

2 I artiklen arbejder jeg ikke med en distinktion mellem etik og moral, ligesom jeg ikke i nævneværdig grad forholder mig til den almene etik, som givetvis spiller en rolle for forskningsetikken. Det kan blot nævnes, at en procedural forskningsetik på nogle måde har rødder i regeletikken, mens en partikularistisk forskningsetik på nogle måder har rødder i dydsetikken. En pragmatisk etik har naturligvis en lang (virknings)historie fra fx John Dewey's *Ethics* og frem.

ker på selvstændigheden og væsensforskelligheden mellem dem, og som samtidig er konstrueret med henblik på, hvad der er hensigtsmæssigt og realistisk at gøre i en konkret forskningspraksis. Intentionen med artiklen er således både at analysere og diskutere to forskellige forståelser af forskningsetik og samtidig kvalificere en forskningsetik, der trækker på begge disse forståelser.³

Et forskningsetisk snit

Når man tænker over, hvor væsentlige forskningsetiske overvejelser er, er det påfaldende, hvor lidt der typisk gøres ud af dem i forskningsprojekter. Ofte har de en slags appendix-placering, hvor forskeren i separate afsnit fortæller, at han har overholdt etiske retningslinjer i henhold til en bestemt institutionelt reguleret ordning og ikke mere end det.⁴ Derfor kan der være en risiko for, at forskningsetik reduceres til noget, som kan identificeres og formuleres i begyndelsen af et projekt og beskrives ved afslutningen af det. I teorien kan der således være en fare for, at man som forsker associerer forskningsetik med en idealistisk tro på, at man på forhånd kan sikre sig, at man gør det rigtige; i praksis er det derimod oftest forbundet med svære valg, som det er mere end vanskeligt at give en apriorisk bestemmelse af.

Forskningsetiske dilemmaer er netop karakteriseret ved, at der er flere forskellige muligheder, som ikke kan realiseres samtidigt, og at der derfor løbende må foretages valg, som er reflekterede og begrundede. Det betyder, at man må respektere de etiske retningslinjer, der findes inden for ens eget forskningsområde, men det stiller samtidig krav til forskerens eget ansvar og moralske dømmekraft, hvor han må have mod til at tage beslutninger, som nogle gange afviger fra disse retningslinjer. Kan man fx indhente informeret samtykke én gang for alle i begyndelsen af et projekt? Hvad hvis projektet ændrer sig undervejs? Hvis tematikken forrykker sig? Hvis der dukker andet op, man er nødt til at forfølge. Hvor meget information kan man give deltagerne, så man er sikker på, at de ved, hvad de har sagt ja til? Og hvis man formår at give dem så detaljerede informationer, at man må formode, at de ved, hvad de har sagt ja til, har det så indflydelse på den måde, de efterfølgende agerer på?

Etymologisk kan *etik* knyttes til såvel 'sædvane' som 'karakter'.⁵ Oprindeligt er det et kunstord, en neologisme, som er konstrueret af Aristoteles (og oversat til latin som 'moralis' af Cicero). *Ethos* kan ifølge Aristoteles' nikomacheiske etik netop knyttes til sædvanernes formning af menneskets karakter.⁶ Etik relaterer sig til både mennesket selv og den kultur

3 Artiklen bygger videre på tidligere præsenterede tekster: Martin Blok Johansen, "Dic cur hic", *Nordic Journal of Applied Ethics*, vol. 8, no. 2 (2014): 50-68, <https://doi.org/10.5324/eip.v8i2.1853>; Martin Blok Johansen, "We See a Complicated Network of Similarities", paper præsenteret til konferencen Etiske trusselbilleder og professionell respons, Bergen (2015).

4 Tine Tjørnhøj-Thomsen & Helle Ploug Hansen, "Overskridelsens etik", in: Kirsten Hastrup, *Mellem Mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik* (København: Hans Reitzels Forlag, 2009), 223-248.

5 Julia Annas, "Ethics and Morality", in: Lawrence Becker & Charlotte Becker, *Encyclopedia of Ethics* (London: Routledge, 2001): 485-487.

6 Aristoteles, *Den nikomacheiske etik* (København: Det lille forlag, 1995), 32-33.

og socialitet, som er med til at forme det. Dette kommer til udtryk i forskningsetikken, hvor også almenetiske begreber som fx ansvar og dømmekraft spiller en naturlig rolle.

Snittet for, hvilke forskningsetiske tematikker man forholder sig til, kan naturligvis lægges forskellige steder. Jeg vil ganske kort gøre rede for, hvor jeg lægger mit. I et kapitel om universitetsfagenes etik fra bogen *Universitet og videnskab* sonder filosofen Hans Fink mellem forskerens ansvar i forhold til forskningsprocessen og i forhold til forskningens genstand.⁷ Ansvar over for *processen* handler mest om videnskabelig uredelighed. Det vil sige, at man som forsker ikke må fabrikere data, plagiere andre eller forfalske data, så de bekræfter ens tese (fx selektion og skjult kassation), og man må heller ikke bevidst vildlede, forvride eller fordreje gengivelsen af andres resultater eller afgive urigtige oplysninger om forfatterskab (plantede eller afståede forfatterskaber). Ansvar over for *genstanden* handler derimod om, at hensynet til det enkelte menneske aldrig må underordnes hensynet til videnskaben, og her forholder Fink sig til fx informeret samtykke, fortrolighed, anonymitet, respekt, omhu og saglighed.

De forskningsetiske overvejelser i denne artikel handler kun om ansvar over for forskningsgenstanden, og det er altså her, jeg lægger mit snit. Det er den anden af Finks to typer, jeg forholder mig til, ikke den første. Så vidt jeg kan se, er der nemlig afgrundsdyb forskel mellem de to typer. Forskerens ansvar over for forskningsprocessen kan for mig at se ikke forhandles. Den er indiskutabel. Som forsker må man ikke fabrikere eller forfalske data eller plagiere andre forskeres resultater. Men der gør sig noget andet gældende i forhold til forskningens genstand. Her kan der netop være vedvarende forhandlinger og genforhandlinger mellem forskere og deltagere gennem hele forskningsprocessen. Mine overvejelser i det følgende handler ikke om det indiskutable, men om det, der faktisk kan diskuteres: ansvar over for forskningsgenstanden. I analysen og kontrasteringen af mine to teoretisk generaliserede typer, den procedurale og den partikularistiske, vil jeg bruge 'informeret samtykke' som gennemgående eksempel på dette ansvar overfor forskningsgenstanden.

Procedural forskningsetik

Den form for forskningsetik, der følger bestemte på forhånd fastlagte retningslinjer, benævner jeg *procedural* forskningsetik for at signalere, at den i udpræget grad trækker på procedurer, der ofte er reguleret af formelle regler. Det er en forskningsetik, som formuleres i standardiserede, kontekstafhængige principper for god etisk adfærd, hvor der fx lægges vægt på at indhente informeret samtykke fra deltagerne og sikre dem fortrolighed og anonymitet, og hvor fx respekt, godgørelighed, ærlighed, ansvarlighed og det at undgå at skade nogen (nonmaleficence) fremhæves.

7 Hans Fink, "Universitetsfagenes etik", in: Hans Fink, Peter C. Kjærgaard, Helge Kragh & Jens Erik Kristensen, *Universitet og videnskab* (København: Hans Reitzels Forlag, 2003), 193-221.

Procedural forskningsetik formuleres typisk i forskellige adfærdskodekser som fx "professional codes",⁸ "professional ethics"⁹ eller "ethics of conduct".¹⁰ Den bagvedliggende tanke er, at mange af de udfordringer, som knytter sig til forskning, kan imødekommes ved brugen af etiske retningslinjer, og at man kan undgå de massive krænkelse af menneskerettigheder i videnskabens navn, som historien ellers er propfyldt med – fx *The Tuskegee Syphilis Experiment* (1932-1972), hvor mere end 400 mænd smittet med syfilis forblev ubehandlede, så man kunne undersøge langtidsvirkningerne af sygdommen,¹¹ eller DES-forsøgene (1950-1952) hvor flere hundrede gravide kvinder fik et syntetisk østrogenliskud (*diethylstilbestrol*) uden at vide det, og hvor hovedparten af dem efterfølgende fik børn med ekstrem høj forekomst af medfødte abnormaliteter og markant øget risiko for at udvikle cancer.¹² Den mest gentagede begrundelse for procedural forskningsetik findes i processen mod de læger, som under 2. verdenskrig udførte rædselsvækkende forsøg med mennesker interneret i de nazistiske koncentrationslejre. Denne proces udgør et internationalt referencepunkt for de efterfølgende udmøntninger af formaliseret forskningsetik.¹³ Efter processen udfærdiges fx *The Nuremberg Code*, som indeholder 10 principper for forskningsetik, og nogle år senere følger *the World Medical Association's Declaration of Helsinki*, som indeholder 32 principper ordnet i tre afsnit.

I disse tilfælde har det netop vist sig, at forskere ikke altid selv besidder den nødvendige moralske dømmekraft, og for at forhindre, at lignende sager gentager sig, formulerer man derfor nogle formelle retningslinjer, der fx betoner, at deltagerne skal informeres om forskningsprojektets tematik og formål, og at man skal sikre sig selv deres informerede samtykke og sikre dem anonymitet.

Retningslinjerne kan have forskellig karakter, men formuleres ofte som fx "five key ethical principles"¹⁴ eller "three principles of respect".¹⁵ Det kan også være en lang række af retningslinjer, hvor det umiddelbart kan være svært at vurdere, hvornår man helt kon-

8 Faye Thompson, "Moving from Codes of Ethics to Ethical Relationships for Midwifery Practice". *Nurse Ethics*, vol. 9, no. 5 (2002), 522-536, <https://doi.org/10.1191/0969733002ne542oa>.

9 Anastasia Samaras, *Self-study teacher research: Improving your practice through collaborative inquiry* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2011), 147.

10 Rob Aitken, "The democratic method of obtaining capital – culture, governmentality and ethics of mass investment". *Consumption Markets & Culture*, vol. 6, no. 4 (2003), 293-317, <https://doi.org/10.1080/1025386032000168320>

11 Adil Shamoo & David Resnik, *Responsible conduct of research* (New York: Oxford University Press, 2009); Arthur Caplan, "Twenty years after. The legacy of the Tuskegee syphilis study". *Hastings Center Report*, vol. 22, no. 6 (1992), 29-32.

12 Diana Barbara Dutton, *Worse than the disease: pitfalls of medical progress* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988); Alexander Capron, "Human experimentation", in: Robert Veatch, *Medical ethics* (Boston: Jones & Bartlett, 1989), 125-172.

13 Deborah Zion, Lynn Gillam & Bebe Loff, "The Declaration of Helsinki, CIOMS and ethics of research on vulnerable populations". *Nature Medicine*, vol. 6, no. 6 (2000), 615-617, <https://doi.org/10.1038/76174>.

14 Anjum Halai, "Ethics dilemmas in qualitative research". *HEC News & Views*, no. 2-4 (2006). Retrieved 16.01.18 from <http://www.edqual.org/publications/workingpaper/edqualwp4.pdf>

15 Dilmi Aluwihare-Samaranayake, "Ethics in Qualitative Research: A View of the Participants' and Researchers' World from a Critical Standpoint". *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 11, no. 2 (2012), 64, <https://doi.org/10.1177/160940691201100208>.

kret minimerer, øger eller sikrer, at man gør som foreskrevet: "Guidelines and principles are set with a view to protect participants and researchers, minimize harm, increase the sum of good, assure trust, ensure research integrity, satisfy organizational and professional demands, and cope with new and challenging problems from concern to conduct".¹⁶ Typisk er også en slags tjeklister med termer eller principper om "autonomy, confidentiality, respect, beneficence, nonmaleficence, and justice".¹⁷

Respekten for sådanne retningslinjer er en stor og vigtig del af det at udarbejde et forskningsprojekt, og selvom det ikke er meningen, at retningslinjerne skal løse de uforudsete og vanskelige situationer, der kan opstå i løbet af processen, kan de stadig være til stor hjælp, hvis man løbende forholder sig reflekteret til dem. Retningslinjer kan således fungere som en påmindelse om at være opmærksom på de hensyn, der skal tages undervejs i et forskningsprojekt. Men samtidig kan der være en risiko for, at man som forsker tror, at en tilslutning til nogle generelle retningslinjer med nødvendighed vil føre til en etisk forskningspraksis. Det vil sige, at man opfatter retningslinjerne som generiske, og at man dermed reducerer forskningsetiske overvejelserne til prædefinerede regler og adfærdskodekser, der er gældende og dækkende for alle typer af forskningsaktiviteter og inden for alle fagområder. God forskningsetik vil på den måde blive identisk med et kontekstuafhængigt regelsæt, der er snævert knyttet til noget, man på forhånd kan og skal sikre sig.

Det betyder naturligvis ikke, at man blot kan underkende procedurale etiske retningslinjer og selvsagt heller ikke, at man skal undlade at udvise respekt og ansvarlighed i forskningsprocessen. Men det betyder, at en procedural tilgang til forskningsetik ikke bør stå alene, og at der kan være visse udfordringer knyttet til den.

Hvis man kigger på kravet om at indhente 'informeret samtykke' som et eksempel på en generel anvisning, så er det oprindeligt en juridisk term, der blev indført i sundhedsvæsenet i midten af det 20. århundrede. Her handler den om, at lægen skal give patienten alle de informationer, som patienten har brug for, og patienten herefter skal give samtykke om, at han er informeret, og at behandlingen må udføres.¹⁸ Senere bliver termen anvendt i fx antropologisk og etnografisk forskning, hvor det – som i den biomedicinske forskning – overordnet handler om at tage hensyn til de mennesker, der deltager i videnskabelige undersøgelser.

'Informeret samtykke' er en væsentlig del af god forskningsetik, og det er naturligvis fundamentalt grundlæggende i læge/patient-forhold. Men når det ukritisk overtages af andre fagområder, kan der opstå gråzoner. Kan man overhovedet informere så detaljeret om et forskningsprojekt, at man er sikker på, at deltagerne ved, hvad de giver samtykke til? På den måde kan 'informeret samtykke' komme til at have en konstraintentionel karakter,

16 Norman Denzin & Michael Giardina, *Decolonizing and politics of knowledge: Ethical futures in qualitative research* (Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2007).

17 Melanie Mauthner & Maxine Birch, *Ethics in qualitative research* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2002).

18 LBK nr. 1188 af 24/09/2016: *Sundhedsloven*, kap. 4-6. Retrieved 16.01.18 from <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=183932>. Se også *Helsinki-deklarationen*, §22-26. Retrieved 16.01.18 from <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>.

fordi det prætenderes, at forsker og deltagere har samme forståelse af projektets formål, tilgange og implikationer – og således skabe unødvendige spændinger senere i projektet.

Men spørgsmålet er i lige så høj grad, hvad det har af konsekvenser for et forskningsprojektets troværdighed og udsigelseskraft, at deltagerne kender til detaljer i fx forskningsspørgsmålet og undersøgelsesdesignet. Handler deltagerne på samme måde, hvis de i detaljer kender til forskningsprojektets tematikker? Kan det ikke påvirke deltagernes måde at agere på, og hvor efterlader det projektets mulighed for at drage plausible konklusioner (i hvert fald hvis ikke disse risici diskuteres).

Hermed naturligvis ikke sagt, at informeret samtykke altid vil være anfægteligt (der vil givetvis være store forskelle mellem de forskellige fakultære hovedområder), og man kan sagtens forestille sig, at der også her blev opstillet relevante retningslinjer, der fx fastslår, at hvis et forskningsprojekt ændrer karakter, skal et informeret samtykke genindhentes. Problemstillingen er således langt fra entydig.

Det væsentlige er her, at procedurale retningslinjer for forskningsetik ikke kan overføres ukritisk fra én forskningspraksis til en anden, og samtidig at de ikke bør stå alene. Der kan være en risiko for, at de bliver omsat til et mekanisk forhold til forskningsetik, hvor det blot handler om at få vinget af, så man efterfølgende kan dokumentere, at man har indhentet informeret samtykke, anonymiseret deltagernes navne og sikret dem fortrolighed. Der kan endvidere være en risiko for, at de forskningsetiske problematikker, som dukker op i løbet af forskningsprojektet, men som man ikke på forhånd har kunnet udpege, og som derfor ikke er medtænkt i planlægningen, bliver negligeret eller bagatelliseret.

Hovedindvending overfor procedural forskningsetik handler således om, at hverken forskere eller deltagere på forhånd kan vide, hvilke etiske dilemmaer eller problemstillinger der dukker op i løbet af forskningsprocessen, og at det derfor er hensigtsmæssigt at tilføje en forskningsetik, der også medtænker problemstillinger, som opstår undervejs i forskningsprocessen. Ordet 'retningslinje' er netop et udtryk for, at man lægger en linje, hvorefter man følger den retning, som linjen udstikker. Men problemet med en sådan forskningsetisk retningslinje er, at man ikke på forhånd kan vide, hvilken retning forskningsprocessen tager, og når man som forsker og deltager ikke ved, hvordan forskningsprocessen kommer til at forløbe, er det vanskeligt alene at henholde sig til den type præformuleret forskningsetik, som de procedurale er udtryk for.

Partikularistisk forskningsetik

Samtidig med, at der inden for forskningsverdenen har været tiltagende fokus på forskningsetiske retningslinjer, har der været en så omsiggribende kritik af disse retningslinjer, at man har talt om "the new Research Ethics Framework".¹⁹ Kritikken retter sig mod at

19 Andrew Webster, Mary Boulton, Nik Brown & Graham Lewis, *Crossing boundaries: social science, health and bio-science research and the process of ethics review* (2004). Retrieved 16.01.17 from http://www.york.ac.uk/res/ref/docs/REFpaper1_v2.pdf.

betragte forskningsetik som dekontekstualiseret, men rummer derudover en lang række forskellige indsigelser. Orb, Eisenhauer og Wynaden²⁰ er nogle af de første til at fremhæve, at forskningsetiske retningslinjer ikke med nødvendighed sikrer et etisk forsvarligt forskningsprojekt, hvilket er på linje med Ramcharan og Cutcliffe,²¹ som endvidere betoner, at det kan være vanskeligt at forholde sig til sådanne retningslinjer forud for et projekts gennemførelse. Haimes pointerer, at forskningsetiske overvejelser bør tage udgangspunkt i "the embodied reality" og "the lived experiences";²² som opstår mellem forsker og deltagere.²³ Denne opfattelse kan genfindes hos Popke,²⁴ som endvidere introducerer "relational ethics" forstået som en etik, der betoner *intersubjektivitet* og *forbundethed*. Guillemin og Gilliam²⁵ argumenterer for, at den forskningsetiske praksis bør knyttes til begrebet *refleksivitet*, mens Redwood²⁶ mere radikalt hævder, at forskningsetiske retningslinjer forarmer forskningsprocessen, fordi alternative tilgange til forskningsetik bliver undergravet i en sådan grad, at det vanskeliggør partcipatoriske undersøgelser. Redwood og Todres²⁷ pointerer, at det er nødvendigt med helt nye ord, hvis en ny forskningsetisk tilgang skal kunne fungere, og de byder selv ind med *ansvar* og *omsorg* knyttet til det, de kalder "ethical imagination". Med udgangspunkt i Aristoteles' etik bruger Schwandt²⁸ begrebet *phronesis* til at tale om god moral i forskningsprocessen, mens Skovdal og Abebe er fortalere for, at forskningsetik foregår som en dialog med deltagerne og som en måde at bygge bro mellem lokale og globale forskningsetiske forståelser.²⁹ Indenfor moderne antropologi kan der identificeres en lignende kritik, hvor der i stedet argumenteres for en "emergent ethics",³⁰ som er forankret

20 Angelica Orb, Laurel Eisenhauer & Dianne Wynaden, "Ethics in Qualitative Research". *Journal of Nursing Scholarship*, vol. 33, no. 1 (2001), 93-96, <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2001.00093.x>.

21 Paul Ramcharan & John Cutcliffe, "Judging the ethics of qualitative research: Considering the 'ethics as process' model". *Health and Social Care in the Community*, vol. 9, no. 6 (2001), 358-366, <https://doi.org/10.1046/j.1365-2524.2001.00323.x>.

22 Erica Haimes, "What can the social sciences contribute to the study of ethics? Theoretical, empirical and substantive considerations". *Bioethics*, vol. 6, no. 2 (2002), 89-113, <https://doi.org/10.1111/1467-8519.00273>.

23 Se også Btihaj Ajana, "In Defence of Poststructural Ethics in Sociological Praxis". *Enquire*, vol. 1, no. 1 (2008), 1-8.

24 Jeffrey Popke, "Poststructuralist ethics: subjectivity, responsibility and the space of community". *Progress in Human Geography*, vol. 27, no. 3 (2003), 298-316, <https://doi.org/10.1191/0309132503ph429oa>.

25 Marilys Guillemin & Lynn Gillam, "Ethics, Reflexivity, and 'Ethically Important Moments'". *Research Qualitative Inquiry*, vol. 10, no. 2 (2004), 261-280, <https://doi.org/10.1177/1077800403262360>.

26 Sabi Redwood, "Colliding discourses: deconstructing the process of seeking ethical approval for a participatory evaluation project". *Journal of Research in Nursing*, vol. 10, no. 2 (2005), 217-230, <https://doi.org/10.1177/174498710501000201>.

27 Sabi Redwood & Les Todres, "Exploring the Ethical Imagination: Conversation as Practice Versus Committee as Gatekeeper". *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 7, no. 2 (2006), 1-11, <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-7.2.129>.

28 Thomas Schwandt, "The pressing need for ethical education: A commentary on the growing IRB controversy" in: Norman Denzin & Michael Giardina, *Decolonizing and politics of knowledge: Ethical futures in qualitative research* (Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2007), 67-84.

29 Morten Skovdal & Tatek Abebe, "Reflexivity and Dialogue: Methodological and Socio-Ethical Dilemmas in Research with HIV-Affected Children in East Africa". *Ethics, Policy & Environment*, vol. 15, no. 1 (2012), 77-96, <https://doi.org/10.1080/21550085.2012.672691>.

30 Peter Pels, "Professions of Duplexity: A Prehistory of Ethical Codes in Anthropology". *Current Anthropology*, vol. 40, no. 2 (1999), 114, <https://doi.org/10.1086/200001>.

og indlejret i forskningens sociale praksisser.³¹ I Kirsten Hastrups antologi om antropologisk forskningsetik, *Mellem Mennesker*, fokuseres netop på at vise, hvordan de etiske problemstillinger udspringer af konkrete udfordringer og dilemmaer i konkrete projekter.³² Derudover kan man finde mere eller mindre eksplicite problematiseringer af formaliserede forskningsetiske retningslinjer hos en række andre forskere allerede i 1990'erne.³³

Ovennævnte kan samlet set betragtes som en kritik af forskningsetiske retningslinjer, når de dekontekstualiseres. Pointen er, at sådanne retningslinjer ikke kan indfange den kompleksitet, der er i praksis, og at de derfor kun meget sjældent kan bruges til at sige noget om, hvad der måtte være det mest hensigtsmæssige at gøre i en konkret og specifik situation.³⁴

Det, der skal trækkes frem og gøres til genstand for analyse og videreudvikling i det kommende afsnit, er således de forskningsetiske overvejelser, der har udgangspunkt i det kontinuerlige ansvar, som forskeren også har undervejs i forskningsprojektet.

Ved partikularistisk forskningsetik forstår jeg en forskningsetik, som tager udgangspunkt i de enkelte, afgrænsede hændelser eller situationer (etymologisk kommer det af det latinske *particularis*, som betyder 'speciel'). Det er altså en forskningsetik, der ikke søger prædefinerede retningslinjer, men i stedet er knyttet til de konkrete situationer, som de etiske problemstillinger optræder i. En partikularistisk forskningsetik er så at sige ensbetydende med at argumentere ud fra det partikulære i stedet for at tage udgangspunkt i principper.

En filosofisk begrundelse er, at bestemmelsen af det etiske altid vil være under tilblivelse, og at man derfor ikke kan udarbejde en apriorisk bestemmelse af forskningsetik.³⁵ Pointen er altså, at forskningsetik ikke alene kan betragtes som et vedhæng, der kan afdækkes, klargøres og implementeres én gang for alle, men at den er indlejret i hele forskningsprojektet – fra de indledende overvejelser om tema og problemstilling til de afsluttende omformidling.

Det vil sige, at man som forsker må overveje, hvordan man fortløbende og dynamisk kan arbejde etisk undervejs i forskningsprojektet. De øjeblikke i forskningsprocessen, hvor en bestemt tilgang vælges eller fravælges, eller hvor der træffes vigtige beslutninger, omta-

31 Lynn Meskell & Peter Pels, *Embedding Ethics: shifting boundaries of the anthropological profession*. Oxford, GB: Berg Publishers, 2005), 1-26; Christian Kordt Højbjerg, "Hemmeligheden: Det etiske dilemma", in: Kirsten Hastrup, *Ind i Verden. En grundbog i antropologisk metode* (København: Hans Reitzels Forlag, 2003), 297-324; Tine Tjørnhøj-Thomsen, "Samværet. Tilblivelser i tid og rum", in: Kirsten Hastrup, *Ind i Verden. En grundbog i antropologisk metode* (København: Hans Reitzels Forlag, 2003), 93-115.

32 Kirsten Hastrup, *Mellem Mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik* (København: Hans Reitzels Forlag, 2009).

33 Peggy Field & Janice Morse, *Nursing research. The application of qualitative approaches* (London: Chapman & Hall, 1992); Jennifer Mason, *Qualitative researching* (London: Sage, 1996); David Campbell & Michael Shapiro, "Introduction: from ethical theory to the ethical relation", in: David Campbell & Michael Shapiro, *Moral Spaces: Rethinking Ethics and World Politics* (Minneapolis: University of Minnesota, 1999), vii-xx.

34 Tina Miller & Mary Boulton, "Changing constructions of informed consent: Qualitative research and complex social worlds". *Social Science & Medicine*, vol. 65, no. 11 (2007), 2199-2211, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.08.009>.

35 Tjørnhøj-Thomsen & Hansen, "Overskridelsens etik", 227.

ler Marilys Guillemin og Lynn Gillam som "ethically important moments".³⁶ Guillemin og Gillam nævner i den forbindelse et eksempel, hvor en kvinde i forbindelse med et forskningsprojekt om hjertelidelser pludselig fortæller interviewer, at hun lige har fundet ud af, at hendes mand har misbrugt deres datter, siden datteren var barn.³⁷ Skal interviewer nu bryde den lovede fortrolighed for at forhindre fortsat misbrug af datteren? Det er et etisk vigtigt øjeblik, hvor det valg, der træffes, får store konsekvenser. I sådanne øjeblikke handler det om at udvise reflektiv årvågenhed og erkende, at der er situationer, hvor der ikke alene kan søges hjælp i præformulerede retningslinjer.

Samtidig er det vigtigt at fremhæve, at procedural forskningsetik netop blev til, fordi forskere ikke var i stand til at udvise denne form for årvågenhed og dømmekraft, og det er svært at pege præcist på, hvorfor det skulle have ændret sig. Vil forskere ikke stadig have vanskeligt ved altid at udvise rettidig og agtsom omhu?

Partikularistisk forskningsetik efterlader endvidere andre ubesvarede spørgsmål: Hvordan finder man ud af, hvad der er en etisk forsvarlig fremgangsmåde, når der opstår etiske afgørende øjeblikke, og hvem skal definere og bestemme, hvad det er rigtigst at gøre? Den største svaghed ved en partikularistisk forskningsetik er nok, at forskning stort set aldrig er så kompleks og uforudsigelig, at der ikke findes tidligere erfaringer eller praksis, man kan trække på og forholde sig til eller indarbejde som en slags rettesnor. En partikularistisk forskningsetik, hvor den rette fremgangsmåde alene tager udgangspunkt i den konkrete situation, kan således vende sig og blive konstraintentionel, fordi man som forsker forsømmer at medtænke tidligere tilfælde og opstille retningslinjer for, hvordan man vil håndtere det, hvis lignende situationer opstår senere.

Spørgsmålet bliver derfor, hvordan man forholder sig til disse to væsensforskellige typer forskningsetik? Tilslutter man sig den ene af dem og lader den anden marginalisere, eller harmoniserer man dem og udglatter forskellene? I det følgende vil jeg forsøge at tænke de to typer sammen. Ikke som en addition eller en forsonlig mediering, men som det jeg har kaldt en pragmatisk-dualistisk forskningsetik.

En pragmatisk-dualistisk forskningsetik

Den type forskningsetik, jeg foreslår i det følgende, har ikke til hensigt at afskaffe retningslinjer og er ikke relativistisk. Den anerkender således vigtigheden og nytten af retningslinjer som en integreret del af forskningsetik, men ikke som essensen af den, og den anerkender vigtigheden af at tage afsæt i de konkrete og kontekstafhængige problemstillinger og dilemmaer, som viser sig gennem hele forskningsprocessen, men ikke hvor det blot er op

36 Guillemin & Gillam, "Ethics, Reflexivity, and 'Ethically Important Moments'", 261-280. Allan Kellehear omtaler dem som "delicate situations", se Allen Kellehear, "Unobtrusive methods in delicate situations", in: Jeanne Daly, *Ethical intersections: Health research, methods and researcher responsibility* (Sydney, Australia: Allen & Unwin, 1996), 97-105.

37 Guillemin & Gillam, "Ethics, Reflexivity, and 'Ethically Important Moments'", 264-265. Deres bestemmelse har selvagt inspireret mig til titlen på nærværende artikel.

til den enkelte forsker at forholde sig til hver eneste situation, som om den er løsrevet fra tidligere situationer.

Den er således ikke udtryk for misbilligelse af hverken procedurale eller partikularistiske tilgange til forskningsetik. Tværtimod tager den netop afsæt i disse to.

Jeg har valgt at benævne tilgangen pragmatisk-dualistisk forskningsetik.³⁸ Tilgangen er *dualistisk*, fordi den trækker på tilstedeværelse af to selvstændige, modsatrettede forståelser, der er væsensforskellige, men samtidig ligeværdige sider af god forskningsetik, og den er *pragmatisk*, fordi denne dualisme først og fremmest har strukturel og institutionel karakter og altså er konstrueret med blikket rettet mod, hvad der vil være realistisk og hensigtsmæssigt at gøre i praksis.

I denne dualistisk-pragmatisk forskningsetik tilstræber jeg en tilgang, hvor nye situationer behandles med et retrospektivt analytisk blik på tidligere situationer. Det vil sige en tilgang, hvor paradigmatiske cases medtænkes, og hvor beslutninger af forskningsetisk karakter baseres på tidligere erfaringer og praksisser og ikke blot besvares interimistisk af den enkelte forsker. På den måde har jeg ikke opstillet generelle og standardiserede principper, hvilket også blot ville være udtryk for en ny type procedural forskningsetik, men jeg har konstrueret en fremgangsmåde, som jeg har søgt tilflugt i, når etiske problemstillinger har trængt sig på.³⁹ Fremgangsmåden er naturligvis ikke absolut, men altid afrundet af og indlejret i den konkrete kontekst, jeg er i:

- (1) Case-fremstilling
- (2) Sammenligninger
- (3) Beslægtede beslutninger
- (4) Handlemuligheder

Indledningsvis laver jeg en *case-fremstilling*, der fx fortæller mig, hvem der er de implicerede parter, hvad der sker, hvornår, hvor og eventuelt hvorfor. Alt det gør jeg så beskrivende og nøgternt som muligt. Så forholder jeg mig til nogle paradigmatiske cases, som jeg bagefter sammenligner med den konkrete case, jeg står i. Det kan være aktuelle, empiriske cases lige så vel som nogen, jeg konstruerer teoretisk. I denne sammenligning skabes betingelserne for *beslægtede beslutninger*, fordi jeg her kan analysere forskelle og ligheder mellem det, jeg aktuelt står i, og de cases, jeg sammenligner med. På den baggrund når jeg afslutningsvis

38 Titlen og den indledende rammesætning trækker på Niels Lehmanns diskussion af dannelsesbegrebet som en 'pragmatisk dualisme' mellem rationalitet og rationalitetskritik, se Niels Lehmann, "Pragmatisk dualisme: dannelse mellem rationalitet og rationalitetskritik", in: Martin Blok Johansen, *Dannelse* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2002), 257-275.

39 Fremgangsmåden søger inspiration hos Bruce McLaren & Kevin Ashley, "Case Representation, Acquisition, and Retrieval in SIROCCO", in: Klaus-Dieter Althoff, Ralph Bergmann & Luther Branting, *Case-Based Reasoning Research and Development* (Berlin: Springer, 1999), 248-262 og står i særlig gæld til Per Strand & Åshild Slettebø, *Grunnleggende verdier, moral og etikk* (Oslo: Politidirektoratet, 2012). Retrieved 16.01.18 from https://www.polit.no/vedlegg/rapport/Vedlegg_1939.pdf.

frem til de *handlemuligheder*, der fremstår som de bedste ud fra den samlede analyse, jeg har udarbejdet.

Som eksempel kan nævnes, at to væsentlige forskningsetiske begreber er 'informeret samtykke' og 'troværdighed'. De skal overholdes. Men i et af mine projekter opstår der på et tidligt tidspunkt et dilemma mellem netop disse to. Da jeg lige har indledt projektet, snakker jeg med en af de involverede lærere og fortæller hende i detaljer om projektets tese om, at der i folkeskolen er en tendens til at kompleksitetsreducere og facilitere, og at der måske kan være et potentiale i at skabe rammer for, at vanskeligheder kan udnyttes i undervisningen. I timerne derefter er der ingen grænser for, hvor mange vanskeligheder hun indlægger for sine elever. Hun vil ikke svare dem, når de spørger om noget, hun gentager adskillige gange "du må selv finde ud af det" eller "det ved jeg ikke" og underviser i det hele taget på en måde, som jeg ikke kan genkende fra hendes tidligere timer.

Her er spørgsmålet: Handler deltagerne på samme måde, hvis de i detaljer kender til forskningsprojektets tematikker? Kan det ikke påvirke deres måde at agere på, og hvor efterlader det i så fald projektets udsigelseskraft og mulighed for at drage transparente konklusioner? Så vidt jeg kunne se, gik det ud over projektets troværdighed, at hun kendte til detaljer i projektets forskningsspørgsmål og undersøgelsesdesign. Men hvordan kunne jeg løse det? Hvor meget skulle jeg fortælle? Hvor lidt? Kunne jeg undlade at fortælle om det i det hele taget?

For at finde et muligt svar på det, bruger jeg den fremgangsmåde, jeg har skitseret ovenfor. Jeg udarbejder en nøgtern case-fremstilling, hvor jeg indleder med at notere, hvem der er de implicerede. Det er først og fremmest den lærer og de elever, jeg observerer. Jeg skriver læreren øverst, fordi det er hende og hendes undervisning, jeg frygter vil blive anderledes, hvis jeg i detaljer informerer om projektets antagelser. Jeg overvejer, om fx kollegaer og forældre er implicerede, men vurderer, at det er de ikke. Jeg noterer den konkrete anledning: at læreren, umiddelbart efter jeg har fortalt om mit projekts antagelser, på påfaldende vis afstår fra at hjælpe eleverne, når de efterspørger det. Mine overvejelser er herefter at undlade at fortælle lærerne detaljeret om mine forskningsspørgsmål – og altså derfor også at gå på kompromis med kravet om at indhente samtykke på informeret grundlag, hvis dette forstås som *fuldt informeret samtykke* (måske handler det i højere grad om at betragte 'informeret samtykke' som et kontinuum med flere variationer og forståelser). I bestræbelsen på at afklare, om det overhovedet er gangbart, finder og analyserer jeg nogle paradigmatisk cases, som jeg sammenligner min aktuelle problematik med. Det drejer sig fx om artikler fra placebo-forskningen eller nogle af de medicinske undersøgelser, som ikke indebærer sundhedsmæssige risici, og hvor der derfor typisk dispenseres fra kravet,⁴⁰ men også konkrete og mere pædagogiske og samfundsvidenskabelige studier som fx Rosenthal og Jacobsons analyser af interpersonelle selvopfyldelsesprofetier i *Pygmalion*

40 Jf. BEK nr. 695 af 12/06/2013: *Bekendtgørelse om god klinisk praksis i forbindelse med kliniske forsøg med lægemidler på menneske* (GCP-Bekendtgørelsen; §13, stk. 3). Retrieved 16.01.18 from <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=152402>.

in the Classroom,⁴¹ Glennys Howarths undersøgelser af bedemænd og begravelsesritualer,⁴² Shirley Brice Heaths analyser af "enforced transition zones"⁴³ og Katrine Fangens studier i et norsk højreekstremistisk miljø,⁴⁴ som jeg nævnte i denne artikels indledning. Jeg sammenligner de forskellige projekter og mit eget projekt. Jeg undlader ikke at inddrage projekter, hvor det ikke at oplyse detaljeret har været ekstra problematisk som fx i Milgram-eksperimentet, Philip Zimbardos fængselsforsøg og de tidligere omtalte DES- og Tuskegee-forsøg. I analysen af sammenligningerne forsøger jeg at skabe beslægtede slutninger for på den baggrund at tilbyde en handlemulighed, som ud fra den samlede analyse fremstår som den bedst tænkelige. Forskellen mellem den første række af de nævnte forsøg og den anden er, at der ikke er personer i de første forsøg, som lider fysisk eller psykisk overlast. Det at undlade at informere om projektet i detaljer gør således ikke graden af videnskabelig omhu mindre, ligesom det ikke udleverer eller gør skade på nogen (*nonmaleficence*). Man kan diskutere forskningsetiske begreber som ærlighed og måske ansvarlighed, men på baggrund af sammenligningerne med andre projekter, hvor der er undladt at give detaljeret informeret samtykke – som fx kunne være, at "den viden der blev frembragt ville have været umulig at fremdrage ved hjælp af en total professionel hæderlighed"⁴⁵ – når jeg frem til en begrundelse og et rationale for at undlade. Jeg har ikke, som de førstnævnte projekter heller ikke har, forsøgt at camouflere min identitet som forsker, og jeg kommer ikke til at gøre fysisk eller psykisk skade på nogen. Jeg betragter det også som vigtigt, at jeg *har* indhentet informeret samtykke, men at jeg blot ikke med god samvittighed kan sige, at det har været på et detaljeret grundlag. På den baggrund ender jeg med at informere om, at mit projekt handler om "nye undervisnings- og læringsformer", hvilket er et af satsningsområderne i den afdeling, hvor jeg er ansat, og i mine noter kalder jeg det efterfølgende *acceptabelt informeret samtykke*.

På den måde har jeg arbejdet mig gennem case-fremstilling, sammenligninger, beslægtede beslutninger og til sidst nået frem til en konkret handlemulighed. Tilgangen opstiller på den måde en konkret fremgangsmåde, som har affinitet med procedurale forskningsetik, men har samtidig den partikularistiske forskningsetiks blik for tilblivelser, ambivalenser og dynamikker.

41 Robert Rosenthal & Lenore Jacobson, *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils' Intellectual Development* (New York/London: Holt, Rinehart and Winston, 1968).

42 Glennys Howarth, "Investigating Deathwork: A Personal Account", in: David Clark, *The Sociology of Death: Theory, Culture, Practice* (London: Blackwell Publishers, 1993), 221-237.

43 Shirley Brice Heath, in: Jonathan Franzen, *How To Be Alone* (London: Macmillan, 1996), 75.

44 Fangen, "Fangens dilemma"; Fangen, "Right-wing skinheads: Nostalgia and binary oppositions".

45 Michael Hviid Jacobsen & Søren Kristiansen, *Hvor farligt er det farlige feltarbejde? Sociologisk arbejdspapir*, no. 4, Aalborg Universitet, 1999), 69. Retrieved 16.01.18 from http://sociologi.samf.aau.dk/fileadmin/user_upload/dokumenter/Sociologiske_arbejdspapirer/Arbpapir_nr4.pdf.

Afsluttende overvejelser

I indledningen beskrev jeg de forskningsetiske dilemmaer, som den norske forsker Katrine Fangen stod i, da hun blev vidende om et forestående højreradikalt angreb i et venstreorienteret miljø. Fangen var spændt ud mellem kravet om fortrolighed og anonymitet på den ene side, og kravet om at afværge lovbrud på den anden. Fangens dilemma peger imidlertid også på det faktum, at vi kan komme til at begrænse den samlede vidensproduktion, hvis der er særlige restriktioner knyttet til undersøgelse af specifikke tematikker. Hvis vi bliver for rigide i vores forskningsetiske praksis.

I et arbejdspapir nævner sociologerne Michael Hviid Jacobsen og Søren Kristiansen, at man ofte diskuterer, hvor uetisk man *kan* tillade sig at være, og hvor etisk man bliver *nødt til* at være. Jacobsen og Kristiansen foreslår i stedet, at man diskuterer det omvendte spørgsmål: Hvor etisk *skal* man tillade sig at være, og hvor uetisk bliver man *nødt til* at være.⁴⁶ Pointen er, at man i det første tilfælde betragter etik som uretfærdige hindringer eller forbud, man er blevet pålagt, mens man i det andet tilfælde betragter etik som en nødvendig del af forskningsprocessen og vidensproduktionen, og dermed som noget man skal værne om og tage højde for i sin forskning.⁴⁷ Det er en temmelig præcis analyse af forskningsprocessens etiske karakter. Man skal naturligvis bestræbe sig på at tænke og handle etisk, men i løbet af forskningsprocessen vil der opstå situationer, hvor man – paradoksalt nok af forskningsetiske hensyn – bliver nødt til at agere uetisk. Det er netop derfor, vi ikke må blive for rigide i vores forskningsetiske praksis.

I denne artikel har jeg udarbejdet en tentativ distinktion mellem to væsensforskellige forskningsetikker, en procedural og en partikularistisk. En procedural forskningsetik følger bestemte på forhånd fastlagte retningslinjer, som typisk er formuleret i standardiserede, kontekstafhængige principper for god etisk adfærd, mens en partikularistisk forskningsetik foretager en konkret og kontekstafhængig vurdering af de specifikke etiske problemstillinger og dilemmaer, som de viser sig i praksis gennem hele forskningsprocessen. Begge typer besidder styrker og lider samtidig under nogle svagheder, som jeg har identificeret og analyseret.

I artiklen har jeg ikke forsøgt at afskaffe hverken procedurale eller partikularistiske forståelser af forskningsetik. Jeg har derimod argumenteret for, at de repræsenterer to sider af god forskningsetik. Samtidig har jeg med afsæt i dem forsøgt at give et bud på en pragmatisk-dualistisk forståelse af forskningsetik, der både trækker på selvstændigheden og væsensforskelligheden mellem dem, og som samtidig er konstrueret med henblik på, hvad der er hensigtsmæssigt og realistisk at gøre i en konkret forskningspraksis. Intentionen med artiklen har således både været at analysere og diskutere to forskellige tilgange til forskningsetik og samtidig kvalificere en forskningsetik, der trækker på netop disse tilgange.

Den pragmatisk-dualistiske forskningsetik, jeg har diskuteret, og som jeg vil plædere for, tilstræber at behandle nye situationer med et retrospektivt analytisk blik på tidligere situa-

46 Jacobsen & Kristiansen, *Hvor farligt er det farlige feltarbejde*, 81-82.

47 Ibid.

tioner, således at beslutninger af forskningsetisk karakter baseres på tidligere erfaringer og praksisser. Det er en tilgang, der tilstræber at have blik for de dilemmaer, modsigelser og vanskeligheder, der vil opstå i løbet af forskningsprocessen, men som samtidig ikke lader det være op til den enkelte forsker alene at afgøre hver problemstilling, som om den er løsrevet fra de tidligere.

Det er naturligvis langt fra givet, at en pragmatisk-dualistiske forskningsetik er anvendelig for alle forskningsprojekter, og den skal selvsagt tilpasses det konkrete projekt, man sidder med. Den kan derfor mest af alt betragtes som et eksempel på en forskningsetik, som andre kan tage op og videreudvikle eller kvalificere, men som samtidig allerede nu kan indgå i et arsenal eller katalog af forskningsetiske forståelser og tilgange, man kan trække på i den forskningsetiske praksis.